

De Sociale Ruimte Hertekenen. Een gevalstudie aan de hand van de constructie van de bedreigende immigrant in Vlaanderen 1930 / 1980.

Marc SWYNGEDOUW

Hoofddocent aan de K.U.Brussel / onderzoeksdirecteur I.S.P.O.

I. Inleiding

Geschiedenis herhaalt zich nooit. Nochtans is niet alles nieuw wat er onder de zon voorkomt. Ook niet in de politiek. Maar in zowat heel Europa en de V.S. is het 'migrantenvraagstuk' terug van weggeweest. In Oostenrijk haalt de FPÖ op 9 oktober '94 een monsterscore van bijna 23%, met als belangrijk agendapunt de terugkeer van immigranten tot de werkloosheid is verdwenen. Dit gekoppeld aan een uitgesproken neo-liberaal economisch perspectief. In Californië keurt haast 2/3 van de schaars opgekomen kiezers voorstel 187 goed, dat zo'n 1,5 miljoen illegale (vnl. Mexicaanse) immigranten wil uitsluiten van o.a. openbaar onderwijs en gezondheidszorg, en dat ambtenaren wil verplichten de (vermoedelijke) illegalen in hun instelling (school, hospitaal,...) aan te geven. Verdedigers van het voorstel, waaronder de herverkozen republikeinse gouverneur Wilson, argumenteren dat het de illegalen ertoe zal aanzetten het land te verlaten en zodoende de werkloosheid onder de Amerikanen zal verminderen. In Duitsland staat het begin van de jaren '90 in het teken van (moorddadige) aanslagen tegen (Turkse) immigranten en politieke vluchtelingen. In Frankrijk dankt het extreem-rechtse Front National (FN) van J.M. Le Pen zijn aanhang vooral aan zijn standpunt over de verplichte terugkeer van immigranten ¹. In Noord-Italië bestempelt 53% van alle kiezers en 61% van de Lega Nord kiezers het immigratethema als de belangrijkste kwestie (Lombardije en Veneto winter 1992-1993) ². In het Verenigd Koninkrijk is het belang van de immigratiekwestie en de intolerantie ten aanzien van vreemdelingen vergelijkbaar met de rest van Europa, maar door de specifieke politieke omstandigheden en de aantrekkingskracht van de Conservatives op de extreem-rechtse kiezer, krijgt een extreem-rechtse partij als het National Front, geen vaste voet aan de grond ³. In Nederland ziet 51% van de kiezers in 1994 de minderheden als het belangrijkste probleem van het land, tegen slechts 6,8% in 1989, en vindt 45% dat minderheden zich (quasi) volledig dienen aan te passen aan de Nederlandse cultuur ⁴. Samengevat kan gesteld worden dat in de V.S. en in West-Europa de aanwezigheid van immigranten een prominent politiek 'issue' is geworden.

1 MAYER, N., PERINEAU, P., Why do they vote for Le Pen?, *European Journal of Political Research*, 22, 1992, pp. 123 - 141.

2 BETZ, G.H., *Radical Right-Wing Populism in Western Europe*, St. Martin's Press, New York, 1994, p. 66

3 HEATH, A., (1993) What has happened to the Extreme Right in Britain?, in *Res Publica*, no 1, 1995; HUSBANDS, C., Het "Continentaal model" volgen?: Implicaties voor het electoraal gedrag van de British National Party, in *Res Publica*, no 1, 1995.

4 CBS, *Nationaal Kiezersonderzoek 1994, Kerncijfers*, 1994, Voorburg, Heerlen, 1994 p. 120

Historisch gezien hebben de jaren tachtig echter niet het monopolie op het 'migrantenvraagstuk' of de 'vreemdelingenkwestie' als verkiezingsinzet. Ook in de jaren dertig had dit thema electoraal belang. In Vlaanderen (België) haalde het extreem-rechtse en autoritaire Vlaams Nationalistisch Verbond (VNV) in de jaren '30 hiermee verkiezingssucces. In Vlaanderen anno de jaren '80 start het extreem-rechtse Vlaams Blok (VB), geïnspireerd door het succes van het Franse Front National in het begin van de jaren '80, zijn electorale opgang op basis van het migrantenthema. In 1991, bij de nationale verkiezingen, haalt het VB 10,3% in het Vlaamse landsgedeelte van België en in 1994 bij de gemeenteraadsverkiezingen in Antwerpen een record van 28%. Dat is de hoogste extreem rechtse score in West-Europa sinds WOII. Voor een aantal (oudere) militanten van het Vlaams Blok is de exploitatie van het migrantenthema niet nieuw. Sommigen zijn immers voor WOII politiek actief geweest bij het extreem-rechtse partijen zoals VNV of het Verdinaso. Deze vooroorlogse partijen sloegen politieke munt uit een visceraal anti-semitisme. Het VNV haalt op zijn hoogtepunt in 1939, 8,3% in België.

De zogenaamde migranten van de jaren '20 en '30 zijn in vele opzichten verschillend van die van de jaren '60 en '70. De joden van toen en de Marokkanen en Turken van nu zijn an sich niet te vergelijken. Niet alleen hun godsdienst, maar ook hun land van herkomst en hun sociaal-demografische achtergrond zijn verschillend.

Afkomstig uit Oost- en Centraal Europa bestaat de joodse gemeenschap eind jaren '30 voor 85% uit recente migranten. Van de naar schatting 70.000 joden zijn er slechts een 5 à 10.000 afkomstig uit Nazi-Duitsland. Ze zijn voornamelijk afkomstig uit economisch achtergebleven regio's (Polen, Roemenië, Tsjechoslovakije,...), waar ze in het stedelijk en kleinstedelijk gebied woonachtig waren. Ze spreken Jiddisch. De religieuze orthodoxie is manifest aanwezig, maar leeft slechts bij een minderheid van de migranten. Hun redenen tot migratie zijn niet één-duidig. Ze liggen zowel op het economisch als het politiek vlak. De oprukkende mechanisatie maakt dat in vele gevallen de ambachtelijke beroepen die de joden veelal uitoefenden verdwenen. Een verpaupering van de joodse stedelijke bevolking grijpt dan ook plaats. Hand in hand met deze industrialisatie steekt in deze streken een sterk nationalisme de kop op. Een nationalisme dat geregeld een antisemitisme in zich draagt. De joodse migratie die dat op gang brengt is er dan ook één die in de ogen van de migranten niet van tijdelijke aard is. Socio-professioneel komen de joodse migranten in de jaren '30 in Vlaanderen en Brussel voornamelijk terecht in de tertiaire sector en in de kleinschalige, artisanale luxegoederenindustrie. Geografisch concentreren ze zich in bepaalde wijken rond de grote stations en hebben ze een hoge graad van culturele herkenbaarheid⁵. In de jaren voor WOII sluit zich een nieuwe golf van Duitse en Oostenrijkse joden bij hen aan omwille van politieke en raciale vervolgingen in hun land van herkomst⁶.

Volgens het NIS (1991) zijn er op 1 januari 1990 een goede 81.000 Turken en Marokkanen gevestigd in Vlaanderen (exclusief Brussel). De eerste generatie is voornamelijk afkomstig van het platteland, heeft geen of nauwelijks enige opleiding genoten en werkt merendeels als ongeschoolde arbeiders in de industrie of

5 Cfr. VAN DOORSLAER, R., *Tussen de kaftan en de ster van Zion. De joodse immigratie in België voor de Tweede Wereldoorlog*, OSGV-lerarenopleiding, Universiteit Gent, 1991.

6 SAERENS, L., De houding van het Vlaams-nationalisme tegenover de joden tijdens de jaren dertig, in DE SCHAMPHELEIRE H. en THANASSEKOS Y., *Extreem Rechts in West-Europa*, VUB-Press, 1991, p. 255-280.

de industriële dienstverlening. Ze wonen geografisch per nationaliteit geconcentreerd in verschillende achtergestelde wijken in de grote of middelgrote steden van Vlaanderen, zonder gettovorming. Ze hebben de islamitische godsdienst. Hun migratiemotieven zijn zuiver economisch. In eerste instantie beschouwden ze hun migratie dan ook als tijdelijk. Ze werden expliciet door de overheid aangetrokken tijdens de economische hoogconjunctuur om de gaten in de arbeidsmarkt op te vullen. Ze zijn niet alleen cultureel maar in vele gevallen ook fysiek duidelijk herkenbaar.

Vanuit het huidige electorale succes van het VB, met zijn heel uitgesproken anti-migrantenstandpunt, dringt een vergelijking tussen de jaren '80 en '30 zich op. In wat volgt analyseren we de samenlevingsmechanismen, gegeven de verschillende historische contexten, die geleid hebben tot de sociale constructie van de 'bedreigende' immigrant/vreemdeling. In de jaren dertig waren dit de joden. In de jaren tachtig zijn dit de islamitische migranten (de Turken en Marokkanen). Hiertoe schetsen we eerst de theorie van Bourdieu met betrekking tot het hertekenen van de sociale ruimte en de creatie van nieuwe groepen daarin. Vervolgens gaan we over in het kader van deze theorie tot een gevalstudie m.b.t. de sociale constructie van de bedreigende immigrant in Vlaanderen in de jaren '30 en '80.

Deze constructie (van een bedreigende immigrant in de jaren '30 en '80 in Vlaanderen) is exemplarisch voor de mechanismen om de sociale ruimte effectief te hertekenen, zoals die zich voordoen - mutatis mutandis - in de gehele Westerse ontwikkelde post-industriële samenleving.

II. De theorie van de sociale ruimte en haar hertekening

Bourdieu's theorie van de sociale ruimte is ontwikkeld als reactie op de dominante plaats van marxistische geïnspireerde theorieën m.b.t. de structurering van de samenleving⁷. Bourdieu verdeelt de sociale ruimte in zogenaamde velden zoals de ondernemingen, de kunst, de politiek...⁸, waartussen en waarbinnen hiërarchieën bestaan. De constructie van de sociale ruimte betreft de wijze van representatie van hiërarchische structuren, tussen en binnen de verschillende velden. De sociale ruimte is multidimensionaal. Zij is opgebouwd op basis van een set van objectieve machtsrelaties die zichzelf opleggen aan alle actoren binnen een veld, onafhankelijk van diens individuele percepties en intenties. De structurerende machtsrelaties zijn functie van verschillende soorten en hoeveelheden van macht of 'kapitaal'. Bourdieu onderscheidt economische kapitaal (in zijn verschillende vormen), cultureel kapitaal (zoals opleiding, algemene vorming, smaak enz.) en symbolisch kapitaal (zoals prestige, reputatie, faam enz.). De positie van een sociale actor (persoon, groep, etniciteit...) in de sociale ruimte wordt dus bepaald door het volume en de aard van zijn kapitaal. De verdeling van verschillende kapitalen tussen sociale actoren bepaalt hun onderlinge machtsrelaties, die geïnstitutionaliseerd worden in langdurige sociale statussen. Het kapitaal determineert bijgevolg de actuele of potentiële macht van de actoren en hun kans op toegang tot de specifieke economische, culturele of symbolische winsten die de verschillende velden bieden.

7 BOURDIEU, P., The social space and the genesis of groups, in *Social Science Information*, Sage, London, 24, 2, 1985, pp. 195 - 220

8 BOURDIEU, P., *La Distinction, Critique Sociale du Jugement*, Les éditions de minuit, Paris, 1979, 670 p.

Volgens Bourdieu neemt *de kans* op gemeenschappelijke mobilisatie toe naar mate de actoren dichter bij elkaar gepositioneerd zijn in de sociale ruimte, of nog, homogeen zijn m.b.t. het bezit (volume en samenstelling) van economisch, cultureel en symbolisch kapitaal. Deze gemeenschappelijke mobilisatie van homogene, zich dicht bij elkaar bevinden de groepen in de sociale ruimte is echter *niet noodzakelijk*. Het is evenmin onmogelijk dat er een mobilisatie tot stand komt tussen actoren die in de sociale ruimte ver van elkaar verwijderd zijn op basis van een ander principe van opsplitsing bv. etnische of nationalistische principes.

Belangrijk is dat de sociale ruimte niet statisch is en nooit definitief, maar altijd opnieuw gereproduceerd dient te worden. Bijgevolg is de representatie ervan de inzet van voortdurende politieke strijd. De wijze waarop de sociale wereld gezien wordt is het produkt van enerzijds tijdelijke objectieve structuren en anderzijds van subjectieve percepties. Subjectieve percepties die het resultaat zijn van symbolische strijd. De objectieve machtsrelaties tenderen om gereproduceerd te worden in sociale wereldbeelden en sociale categoriseringsprocessen, die deze relaties moeten bestendigen. Tegelijk zijn sociale categoriseringsprocessen bij uitstek voorwerp van de theoretische en praktische strijd om de machtsrelaties in de sociale wereld te behouden of juist te wijzigen. Dit door het behouden of omvormen van de categorieën door dewelke de sociale wereld wordt gezien. Politieke strijd neemt daarom de vorm aan van de strijd om de legitieme perceptie van de sociale wereld. *Het gaat om de macht om groepen/categorieën te maken door 'common sense' te maken*. De 'common sense' definieert groepen/categorieën met hun goede en slechte karakteristieken en eigenschappen. Deze eigenschappen en hun verdeling geven aan de sociale wereld, de status van een 'symbolisch systeem', dat georganiseerd is volgens de logica van het verschil. (Arbitraire) onderscheidingen worden daardoor gekend en herkend als legitieme verschillen, en voorgesteld en gezien als 'natuurlijke onderscheiden'. Politiek is nu de scene bij uitstek voor de effectieve productie van sociale groepen.

Voor Bourdieu is het verband dat kan vastgesteld worden tussen de positie in de sociale ruimte - bepaald door economisch, cultureel en symbolisch kapitaal - en de politieke standpunten met betrekking tot bepaalde kwesties (issues) niet toevallig. Dit is het resultaat van de classificatieprocessen die de kiezers maken als resultaat van de gevoerde politieke strijd. Het feit dat er permanente coalities ontstaan tussen actoren ver van elkaar verwijderd in de sociale ruimte wordt verklaard door de homologie van positie in verschillende velden. Onder homologie wordt verstaan een exact gelijke positie in een verschillend veld. Een veel voorkomend voorbeeld hiervan is de productie en verspreiding van sociale wereldbeelden die breken met de dominante visie en aansluiten bij de onderdrukte sociale lagen van de bevolking, door (linkse en rechtse) intellectuelen. Intellectuelen (producenten van culturele goederen) nemen in het machtsveld een ondergeschikte positie in. De sociale agenten die totaal niet of slechts in beperkte mate beschikken over de middelen voor economische en culturele productie nemen een ondergeschikte positie in in de sociale ruimte.

Bourdieu's theorie van de sociale ruimte is verwant aan Beger en Luckmanns 'The social construction of reality' (1967) en Mannheims 'Ideologie and Utopie' (1936). De sociale wereld is niet gegeven, maar wordt door mensen geconstrueerd, onderhandeld, hervormd, gevormd, georganiseerd, geïnstitutionaliseerd en gelegitimeerd. Dit in een poging om de gebeurtenissen in de wereld zinvol te

maken⁹. Sociale instituties, inclusief sociale rollen, gewoonten en soortgelijke dingen, zijn geen natuurelementen maar menselijke produkten¹⁰. Wel verwerpt Bourdieu expliciet de relativistische opvattingen van wat hij noemt een intellectualistische kennistheorie, die alle kennis over de sociale wereld reduceert tot subjectivistische constructies zonder werkelijkheidswaarde.

De theorie van de sociale ruimte sluit ook aan bij recente vormen van 'discourse analysis' in de cognitieve psychologie, die sociale categorisering ziet als 'interpretatieve repertoires' die gebruikt worden in een discursieve praktijk. Repertoires zijn duidelijk onderscheiden clusters van termen en figuren in spraak en gemeenplaatsen, die de bouwstenen vormen van de sociale constructie¹¹. Bourdieu plaatst het discours terug in de context van geobjectiveerde sociale machtsrelaties. Sociale actoren worden bepaald door hun economisch, cultureel en symbolisch kapitaal, maar beschikken tegelijk over voldoende vrijheidsgraden om er niet volledig door gedetermineerd te worden.

De succesvolle (her)categorisering van gastarbeiders als bedreigende migranten in de jaren tachtig, en de even succesvolle categorisering van joden als bedreigende migranten in de jaren dertig moeten begrepen worden als een gevolg van een succesvolle politieke strijd, waarbij de sociale ruimte hertekend werd. Gastarbeiders en joden kregen als het ware 'natuurlijke' karakteristieken en eigenschappen toebedeeld in de 'common sense' voor een niet onbelangrijk deel van de bevolking. Deze geobjectiveerde hercategorisering in de symbolische sociale ruimte is gericht op een herverdeling van economische, culturele en symbolische voordelen ten nadele van de geviseerde groepen. In wat volgt ondernemen we een poging om de mechanismen die deze herpositionering mogelijk maakten in de jaren dertig te beschrijven en te vergelijken met deze aangewend in de jaren tachtig.

III. De constructie van de jood tot migrant

De houding van de Belgen (Vlamingen) tegenover vreemdelingen/gastarbeiders was in de loop van de jaren dertig als eerder negatief te beschouwen. Kongolezen werden als lui en achterlijk beschouwd, Polen als stakingsbrekers, Italianen als agitatoren, jaloers, gewelddadig, vuil, zedeloos en bijgelovig. Bovendien werden ze beschuldigd het werk van de Belgen af te nemen¹². Nochtans was het in die periode duidelijk dat met het woord vreemdeling in de Nederlandstalige katholieke en de Vlaams-nationalistische pers niet bovengenoemde volksgroepen werden bedoeld, maar wel de joden¹³.

In de jaren twintig en dertig kende België twee Joodse immigratiegolven. Een eerste greep plaats in de tweede helft van de jaren twintig en het betrof hier voor-

9 SARBIN, T., KITSUS, J., A Prologue to Constructing the Social, in SARBIN, T., KITSUS, J., (Eds), *Constructing the Social*, Sage, London, 1994, p. 3

10 SISMONDO, S., Some Social Constructions, in *Social Studies of Science*, Sage, London, 1993, Vol. 23, pp. 515 - 553.

11 WETHERELL, M., POTTER, J., Mapping the Language of Racism: Discourse and the Legitimation of Exploitation, 1992, Harvester Wheatsheaf, New York, aangehaald in VERKUYTEN, M., DE JONG, W., MASSON, C., *The Construction of Ethnic Categories: Discourses of ethnicity in the Netherlands*, Workingpaper, Department of General Social Sciences, University of Utrecht, 1994.

12 SAERENS, L., *Ibidem*, p. 256.

13 SAERENS, L., *Ibidem*, p. 255.

namelijk op weg naar Amerika in België gestrande Oost- en Centraal Europese joden die omwille van de werkloosheid en de pogroms hun land hadden verlaten. In de jaren dertig komt een tweede immigratiegolf op gang omwille van de vervolgingen door nazi-Duitsland van Duitse en Oostenrijkse joden. Het hoogtepunt van deze tweede golf ligt juist voor en rond de gemeenteraadsverkiezingen van 1938. Van de naar schatting 70.000 joden die in België verblijven aan de drempel van de Tweede Wereldoorlog zou de goede helft in Antwerpen wonen ¹⁴.

Verschillende actoren spelen mee in wat we de sociale constructie van de vreemdeling tot jood zullen noemen. Niet alleen extreem-rechts, maar ook bv. de katholieke partij, de Antwerpse diamantarbeiders en bepaalde socialistische (syndicale) middens speelden hierin een rol ¹⁵. De rol van extreemrechts en in het bijzonder van het Vlaams Nationaal Verbond (VNV) hierin zal echter van cruciaal belang zijn. Hoewel de houding van de Katholieke Partij grosso modo dezelfde is en zij aan het VNV toelaat haar standpunt te radicaliseren ¹⁶.

"Het Vlaams-nationalistisch verzet tegen de Franstalige Brusselse en Waalse aanwezigheid in Vlaanderen fungeerde als een geleider voor een ideologische opstelling tegen vreemdelingen in het algemeen. 'In Vlaanderen Vlaams' luidde het motto; Franstaligen moesten zich aanpassen" ¹⁷. Het is duidelijk dat het VNV, de partij bij uitstek was van de Vlaams nationalisten. Deze in 1933 opgerichte partij vormde een 'nieuwe start' voor het Vlaams nationalisme, dat hiermee opteerde voor het autoritair samenlevingsmodel. Eveneens vormde het een eindpunt: het definitieve einde van de Frontpartij ontstaan na de Eerste Wereldoorlog. Een partij die tenonder ging aan de ideologische discussie over het al dan niet aanvaarden van een democratisch samenlevingsmodel ¹⁸. De Wever verklaart de overwinning van de autoritaire stroming als enerzijds een reactie tegen de ideeën van de Franse Revolutie en anderzijds door de wil de nationale en sociaal-economische ordening omver te werpen. Een doelstelling waaraan de toentertijd heersende economische crisis niet vreemd was.

Ondanks het feit dat het VNV in haar beginselverklaring van '33 het antisemitisme van het in '31 opgerichte Verdinaso niet overnam, waren in haar bladen (economische) aantijgingen tegen de joden te vinden ¹⁹. Heette het bij de stichting van het Antwerpse VNV dat de partij opkwam tegen 'frankiljonse en joodse parasieten' ²⁰. Van meet af aan nam het VNV een xenofobe en/of antisemitische houding aan, zonder evenwel (op uitzonderingen na) expliciet racistische theorieën te verkondigen. De niet door de VNV-leiding gecontroleerde extreem-recht-

14 SAERENS, L., *Ibidem*, p. 256.

15 DE WEVER, B., *Vlag, groet en Leider. Geschiedenis van het Vlaams Nationalistisch Verbond 1933-1945*, doctoraat, 1992, R.U.G., p. 760; VAN DOORSLAER, a.c., p. 12; VAN DOORSLAER, Les enfants du ghetto. L'immigration juive communiste en Belgique et la quête de la modernité (1925 - 1940), in VAN DOORSLAER (red.), *Les Juifs de Belgique, De l'immigration au génocide, 1925/1945*, Centre de Recherche et d'Etude Historique de la Seconde Guerre Mondiale, Bruxelles, 1994, 243 p.

16 DE WEVER, B., *Ibidem*, p. 760.

17 DE WEVER, B., *Ibidem*, p. 418.

18 DE WEVER, B., Rechts extremisme als ideologische achtergrond van de collaboratie van het Vlaams Nationaal Verbond tijdens de Tweede Wereldoorlog, in DE SCHAMPHELEIRE H. EN THANASSEKOS Y., o.c., 1991

19 SAERENS, L., a.c., p. 264; DE WEVER, B., o.c., pp. 418-423 en 748-760.

20 DE WEVER, B., o.c., p. 419.

se Vlaams-nationale pers ging duidelijk verder. Hun antisemitisme was zondermeer van racistische inslag ²¹.

Met het negatief beeld tegenover de joden sloot het Vlaams-nationalisme in de jaren dertig aan bij de negatieve bedenkingen die reeds in de jaren twintig in katholieke religieuze tijdschriften en dagbladen ten aanzien van de joden werden gemaakt. Het samengaan van traditionalistische katholieke opvattingen met een antidemocratische maatschappijvisie gaf de latent aanwezige xenofobie een bijzondere impuls ²². De constructie van de jood tot vreemdeling of immigrant in de jaren dertig grijpt plaats in de context van het oude religieuze anti-judaïsme, de sociaal-economische situatie, racisme en volksnationalisme en de internationale invloed van voornamelijk Duitsland.

De traditionele christelijke bezwaren tegen het jodaïsme (de weigering om Christus als de ware verlosser te erkennen; de Godsmoord; de misleiding door de Talmut; de ontrouw aan de Bijbel) werden aangewend om het latent aanwezige oude religieuze anti-judaïsme te activeren. Eveneens werden ze gebruikt om de anti-joodse visie op maatschappelijk gebied te rechtvaardigen en ingang te doen vinden ²³. Hoewel racisme en geweld vanuit katholiek oogpunt werden afgekeurd, wilde dit niet zeggen dat zogenaamde legale discriminatie steeds werd verworpen. De Belgische kerkelijke hiërarchie, die over een zeer grote autoriteit beschikte, heeft zich nooit publiekelijk uitgesproken tegen de vervolging van de joden ²⁴. Een positieve houding ten aanzien van bepaalde anti-joodse wetten werd soms gemotiveerd door zich te beroepen op vroegere (vnl. middeleeuwse) uitspraken van de kerkelijke hiërarchie ²⁵. Het religieus anti-judaïsme vormde de eerste afbakening in de hertekening van de sociale ruimte met de constructie van de jood als bedreigende migrant en vreemdeling. De mobilisatie van religieuze waarden gebeurt om het in Bourdieus termen te stellen, in een poging om de *symbolische waarde* van de joodse godsdienst te verlagen en als verrechtvaardiging voor discriminatie op sociaal-economisch gebied. Of anders gezegd, om toegang van de joden tot het economisch kapitaal te verkleinen.

Onder invloed van de snelle economische en industriële herstructureringen volgend op de Eerste Wereldoorlog, en met de economische crisis en recessie ontstaat een economisch gefundeerd antisemitisme. Een antisemitisme dat een functie vervult in het formuleren van sociaal-economisch protest ²⁶. De joden worden verweten oververtegenwoordigd te zijn in bepaalde beroepen o.m. in de middenstand, verbonden te zijn met het grootkapitaal en de grootwarenhuizen, oneerlijke concurrentie te voeren, werk af te nemen van Belgische (Vlaamse) werkløzen... In tijden van een slechte economische situatie werd er dan ook veelvuldig voor gepleit om een vluchtelingenstop af te kondigen. Hierbij werd dan uitsluitend over joodse vluchtelingen gesproken ²⁷. "... de intensiteit van het economisch argument was afhankelijk van de economische conjunctuur. Recessie of crisis traden m.a.w. als mobilisator van xenofobe bedenkingen op. In perioden

21 cfr. DE WEVER, B., *Ibidem*.

22 SAERENS, L., *a.c.*, p. 255.

23 SAERENS, L., *Ibidem*, p. 258.

24 SAERENS, L., *L'attitude du clergé catholique Belge à l'égard du judaïsme (1918 - 1940)*, in VAN DOORSLAER, *o.c.*, 1994, p. 55

25 SAERENS, L., *Ibidem*, p. 260-261.

26 SAERENS, L., *Ibidem*, p. 262.

27 SAERENS, L., *Ibidem*, p. 262.

van crisis stelden zowel de publieke opinie als de regering, partijen en beroepsverenigingen het welzijn van de eigen bevolking voorop en dit ten koste van de vreemde arbeidskrachten en de vreemdelingen in het algemeen" ²⁸.

Illustratief voor het economisch antisemitisme is de koppeling joodse migratie - middenstandsproblematiek, die zich voornamelijk in Brussel, Antwerpen en Limburg manifesteerde. Eveneens geeft het aan dat het economisch antisemitisme niet beperkt was tot het VNV. Meer zelfs, dat niet het VNV maar de christelijke middenstanders er de leiding van hadden. De sociaal-economische positie van de joden ²⁹, de harde concurrentiestrijd veroorzaakt door de economische crisis en het feit dat België in die jaren relatief het hoogste aantal kleinhandelaars van West-Europa telde, zullen niet vreemd zijn aan deze vorm van antisemitisme in het middenstandsmilieu ³⁰. De 'vreemdelingenkwestie' was slechts één aspect van de concurrentieproblematiek die ook betrekking had op grootwarenhuizen, enz... Onder druk van de zogenaamde onpartijdige middenstandsorganisaties, die tijdens de jaren dertig vaak evolueerden in de richting van rechtse, autoritaire en corporatieve formaties, radicaliseerden de katholieke middenstandsorganisaties. Vreemde handelaren, marktkramers en leurders - aan wie voornamelijk de joodse origine werd toegeschreven - werden beschuldigd van oneerlijke concurrentie (heling, onrechtmatige kredietverlening, verkoop van minderwaardige goederen enz.) ³¹. De overheid komt in '35 gedeeltelijk tegemoet aan deze eisen door vreemdelingen uit te sluiten van het leurdersberoep. In Limburg neemt de Christen Middenstandsbond de leiding van de verhevigde agitatie na '36 en organiseert protestbijeenkomsten en -marchen. Zij eisen een stopzetting van de migratie en een stringente reglementering van de handel door vreemdelingen. Ze worden hierin bijgetreden door de Limburgse VNV-leiding die de weinig aanwezige joden als hoofdverantwoordelijken voor de problemen van de autochtone middenstand aanwees ³². De behandeling van de joden als een aparte categorie van vluchtelingen en de door de overheid opgelegde beperkingen, evenals de door verschillende instanties aan de joden toegedeelde (nefaste) rol in het economisch gebeuren, vormde de tweede afbakening in de hertekening van de sociale ruimte ter constructie van de jood als bedreigende migrant en vreemdeling. Door de joden als een afzonderlijke (aparte) categorie te definiëren en los te zien van andere categorieën van vreemdelingen, worden zij enerzijds geïsoleerd en vormen zij anderzijds een duidelijk afgebakende categorie, die eenvoudig de toegang tot bepaalde sociaal-economische velden kan ontzegd worden. De toegang en het verwerven van economisch kapitaal wordt beperkt.

De wrevel die leefde tegen 'vreemdelingen' en 'vreemde concurrenten', i.c. joden, gebaseerd op voorgaand beschreven elementen, poogde men 'rationeel' te verantwoorden binnen een volksnationalistische, racistisch geïnspireerde, ideologie ³³. Een onderscheid werd gemaakt tussen 'volkseigen' en 'volksvreemd', waarbij de joden het laatste waren. De joden waren niet 'assimileerbaar', vorm-

28 SAERENS, L., *Ibidem*, p. 262.

29 Cfr. VAN DOORSLAER, R., o.c., 1991; a.c. 1994

30 HEYRMAN, P., De georganiseerde middenstand en de vreemdelingen tijdens het interbellum, in *Mededelingenblad Belgische vereniging voor nieuwste geschiedenis*, maart 1991, p. 3-7.

31 HEYRMAN, P., a.c.; CAESTECKER, F., *Ongewenste Gasten? Joodse migranten en vluchtelingen in de dertiger jaren*, 1993, VUB-Press.

32 DE WEVER, B., o.c., p. 751-757; CAESTECKER, F., *Ibidem*.

33 SAERENS, L., a.c., p. 267.

den in alle omstandigheden een aparte volksgroep, te midden van andere volksgroepen zijn ze steeds het ontbindende element... Hierbij werd door bepaalde gedachtenstromingen appel gedaan op de vermeende superioriteit van het 'Nordische ras'. Waarbij het begrip ras een puur biologisch concept was gebaseerd op de bloedafkomst. Andere gedachtenstromingen verwierpen dit 'rasmaterialisme' en beriepen zich op psychische aspecten of op de taal, de cultuur en de godsdienst als basis van het nationaal gevoel. Of zoals de historicus Theo Luykx, algemeen VNV-studentenleider het in 1938 uitdrukte: "De gemeenschap van bloed bestaat ongetwijfeld tot op zekere hoogte, maar zij dient steeds ondergeschikt te blijven aan hogere gemeenschappen als de cultuurgemeenschap en de Gods-gemeenschap"³⁴. Het rationaliseren van de volksvreemdheid en de niet-assimileerbaarheid van de joden op basis van ras- of cultuurtheorieën vormde de derde afbakening in de hertekening van de sociale ruimte m.b.t. de joden. Ras- en cultuurtheorieën worden aangevoerd om de symbolische sociale ruimte te verrechtvaardigen en als "natuurlijk gegeven" voor te stellen. Of nog, getracht wordt om het culturele kapitaal dat de joden bezitten te devalueren.

Eén en ander greep plaats in een periode waarin het nationaal-socialisme in Duitsland succes boekte. Vanaf 1933 werden tevens gedurende jaren maatregelen uitgevaardigd die de joden stapsgewijze uit het maatschappelijke leven banden. Instemmend verwees (een gedeelte van) de Vlaams-nationalistische pers naar Adolf Hitler wanneer die de oorlog verklaarde aan het internationale jodendom³⁵. Volgens Saerens³⁶ hadden de groeiende ideologische impact van het nationaal-socialisme op het Vlaams-nationalisme en het antisemitisch optreden in Duitsland een radicalisering van het standpunt t.a.v. de joden in Vlaanderen voor gevolg. Hierin speelden de naar Nederland en Duitsland uitgeweken activisten, de Vlaams-nationalisten die in Duitsland hadden gestudeerd en de Duitse subsidies aan Vlaams-nationalistische bladen een belangrijke rol³⁷.

Bovengeschetste elementen van een sociale constructie van de jood als bedreigende vreemdeling leidde ertoe dat in de tweede helft van de jaren dertig "de volksvreemde jood een synoniem werd voor een oneerlijk iemand, een linkse woel-maker, die op een moment van economische crisis de plaatselijke bevolking het werk wou afnemen"³⁸. De creatie van een 'jodenvraagstuk' was hiermee voltooid, de sociale ruimte was hertekend en gedefinieerd. Opgemerkt moet hierbij dat het VNV bestond uit verschillende vleugels van gematigden tot radicalen. Het VNV wilde de omwenteling bereiken langs verkiezingen. Naast zijn autoritaire opvattingen en antisemitisme bleef het VNV de nadruk leggen op zijn Vlaams-Nationaal programma³⁹. De door het VNV gepropageerde 'Dietse Volksstaat' bood voor arbeiders, lagere ambtenaren en bedienden, kleine middenstand en boeren een utopia dat een nieuwe, cultureel homogene maatschappij beloofde, met welstand zonder sociale spanningen en concurrentie⁴⁰. Of m.a.w.

34 Cfr. SAERENS, L., *a.c.*, p. 264-275.

35 DE WEVER, B., *o.c.*, p. 750.

36 SAERENS, L., *a.c.*, p. 268.

37 SAERENS, L., *a.c.*, p. 269.

38 SAERENS, L., *a.c.*, p. 278.

39 DE WEVER, B., *a.c.* (1991), p. 166; LUYKX, TH., PLATEL, M., *Politiek geschiedenis van België*, deel 1 en 2, Kluwer, Antwerpen, 1985, pp. 342 en 360.

40 DE WEVER, B., Het Vlaams-nationalisme tussen democratie en fascisme, in VAN DOORSLAER e.a., *Herfsttij van de 20ste eeuw. Extreem-rechts in Vlaanderen 1920-1990*, Kritik, 1992a, p. 62.

aan het Dietse Volk werd meer toegang tot economisch, cultureel en symbolisch kapitaal voorgespiegeld, dat eens gerealiseerd, zou kunnen worden gereproduceerd zonder politiek strijd. Of om het op z'n Hegeliaans te zeggen, de geschiedenis zou tot zijn einde komen. Maar het mag duidelijk zijn dat het antisemitisme een essentieel onderdeel was van het Vlaams-nationalisme van de toenmalige sterkste Vlaams-nationale partij het VNV, en dat dit noodzakelijk was om tot een globale hertekening te komen van de voordien bestaande sociale ruimte.

Daar waar de Frontpartij bij de gemeenteraadsverkiezingen en de nationale verkiezingen van 1932 niet doorbreekt, dan wel een nederlaag lijdt, zal het VNV bij de nationale verkiezingen van 1936 en de gemeenteraadsverkiezingen van 1938 wel doorbreken. Ze zal haar hoogtepunt kennen bij de nationale verkiezingen van 1939 (8,3% in België). Bij de nationale verkiezingen zal zij onder de naam Vlaams Nationaal Blok opkomen. Tijdens de verkiezingsstrijd n.a.v. de gemeenteraadsverkiezingen van 1936 kreeg vooral het antisemitisme een sterke impuls. In de door de links-rechts tegenstelling gedomineerde verkiezingsstrijd stelde het VNV het communisme gelijk met het internationale jodendom⁴¹. De verkiezingsoverwinning van het VNV in '36 maakt dat het ideologisch verzet van de gematigden binnen deze partij verder afbrokkelt⁴². Dit alles dient gekaderd te worden in een periode van hevige economische crisis, onstabiele regeringen o.i.v. de heersende particratie, het in de verf zetten van politiek-financiële schandalen en de strijd voor Vlaams-nationale eisen⁴³.

Het antisemitisch standpunt was geen monopolie van het VNV. De joodse aanwezigheid was het centraal thema bij de gemeenteraadsverkiezingen van '38 in Antwerpen. De katholieke partij leende zich daar eveneens tot antisemitisch en xenofobisch opbod⁴⁴. Evenmin was het een Antwerps en Limburgs monopolie. Eén en ander illustreert dat in economische crisis een verheviging van de politieke strijd optreedt met als doel de hiërarchie in en tussen velden te behouden / wijzigen, om de toegang tot bepaalde velden te blokkeren voor bepaalde groepen, i.c. de joden, en/of om de winsten die bepaalde velden zouden kunnen opleveren voor bepaalde groepen te beperken.

IV. De constructie van de migrant tot islamiet

De hertekening van de sociale ruimte en de sociale constructie van de migrant in de jaren tachtig verloopt langs parallele mechanismen. Om één en ander te kaderen is het nuttig om de verschillende immigratiegolven sinds de Tweede Wereldoorlog en het wettelijk kader waarin dit gebeurt in het oog te houden. Dadelijk na de oorlog (1946) werden een goede 50.000 Italiaanse arbeiders aange trokken voor de steenkoolmijnen. Vanaf 1956 komen ook arbeiders uit Spanje en Griekenland (1957) naar België die niet meer uitsluitend in de mijnbouw tewerkgesteld worden. Vanaf ongeveer 1961 tot 1966 komt naast de officiële immigratie (zo'n 130.000) ook een soort van spontane migratie op gang, die op om en bij de 50.000 arbeiders mag geschat worden, gegeven de latere legaliseringen. Zij worden voornamelijk in de bouw-, metaal- en landbouwsector tewerkgesteld. Voor de eerste maal vestigen zij zich niet alleen in de Limburgse en Waal-

41 DE WEVER, B., o.c., p. 749.

42 DE WEVER, B., a.c. (1992a), p. 55.

43 LUYCKX, TH. en PLATEL, M., o.c., pp. 357-382.

44 DE WEVER, B., o.c., p. 760.

se mijnstreek, maar in alle grote steden en belangrijke industriële centra. In 1964 sluit België akkoorden met Marokko en Turkije voor de levering van gastarbeiders en voert men actieve wervingscampagnes. De tewerkstelling wordt nu uitgebreid tot alle industrieën en diensten. Vanaf 1970 zullen enkel nog Marokkanen en Turken immigreren en in 1974 wordt de immigratiestop afgekondigd. Hierna groeit het aantal legale niet EEG-vreemdelingen nog uitsluitend op natuurlijke wijze en door gezinshereniging⁴⁵. Belangrijk hierbij is te noteren dat de Turken zich voornamelijk, maar niet exclusief, in Limburg en Gent hebben gevestigd en de Marokkanen in Antwerpen en de arrondissementen Dendermonde, Sint-Niklaas en Mechelen. Eveneens opmerkenswaardig is het feit dat Limburg de enige Vlaamse provincie is die alle migrantengolven sinds W.O.-II heeft gekend.

Om de verstandhouding met de olieproducerende Arabische en dus Islamitische landen te verbeteren of goed te houden schenkt België in 1969 het Islamitisch Cultureel Centrum (Jubelpark) aan de Saoedische koning en erkent ze in '74 de islam. Uitgangspunt van de immigratie van gastarbeiders (en dan voornamelijk deze uit Marokko en Turkije) vanaf de jaren zestig, was dat zij hier slechts tijdelijk zouden verblijven en na hun actieve loopbaan naar hun land van herkomst zouden terugkeren. Wettelijk was de immigratie nog steeds geregeld door de wet van '36 waarbij zowel de immigrant als de werkgever over een arbeidsvergunning, respectievelijk een tewerkstellingsvergunning moeten beschikken. De immigrant dient het eerste jaar van tewerkstelling bij zijn eerste werkgever te blijven en moet minstens drie jaar in dezelfde bedrijfstak werkzaam blijven. Het gevolg hiervan is dat er een sterk verband is tussen de migratiegolven en de vestigingsplaats van de respectievelijke migrantengroepen. Het zal onderhand voor de lezer duidelijk zijn dat door de wetgeving op immigratie van voor de Tweede Wereldoorlog te behouden, de overheid op een structurele wijze de toegang voor migranten tot bepaalde velden van het economisch gebeuren drastisch beperkt.

In de loop van de jaren '70 ontwikkelt de (plaatselijke) overheid, al dan niet in de vorm van gesubsidieerd privéinitiatief, onthaal- en integratiestructuren voor de vnl. Islamitische migranten van de laatste golf. Dit gebeurt o.a. onder druk van gezamenlijke (Belgen en migranten) (vakbonds)acties en solidariteitsacties en de nasleep van de contestatiegolf van '68, maar ook in het kader van de verdere uitbouw van de verzorgingsstaat.

Wanneer tegen het begin van de jaren tachtig de tweede en derde generatie islamitische migranten(kinderen) aan belang winnen wordt het duidelijk dat van tijdelijkheid niet veel sprake meer zal zijn. Bij de islamitische migranten groeit het bewustzijn dat hun verblijf hier niet meer tijdelijk is. Hierdoor en als reactie op de discriminatie op de huurwoningmarkt, gaan zij over tot het verwerven van huizen in eigendom. Dit gebeurt grosso modo in dezelfde stadswijken waar zij huurden. D.w.z. in de negentiende eeuwse gordels van de steden en (oude) geïndustrialiseerde gebieden die vrijkwamen o.i.v. het suburbanisatieproces, waarbij de meer gegoede Belgische bewoners van deze wijken betrokken waren. Aangezien de meeste islamitische migranten over permanente verblijfs- en arbeidsvergunningen beschikken is hun mobiliteitsmogelijkheid op de arbeidsmarkt vanaf medio de jaren zeventig, dezelfde als die van de Belgen. De groeiende kennis van wettelijke voorschriften, zowel wat betreft arbeidswetgeving als handels-, huurwetgeving enz., maakt dat naast het verdwijnen van de mythe van de tijdelijkheid, de islamitische migranten in de jaren tachtig voor de (Vlaamse) laagste

45 MARTENS, R., *Van Adamo tot Zamouri. Belgische migranten over Belgische migranten*, Kritik, Leuven, 1991, pp. 15-20.

sociale klassen werkelijke concurrenten worden op de arbeids-, woon-, handels- en ontspanningsmarkt. Naast een aantal feitelijke discriminaties (werkgelegenheid, woningen, scholen, ontspanning enz.) blijft voor de zich in België bevindende (niet EEG) (islamitische) migranten enkel een formele politieke discriminatie bestaan. Met name, het ontbreken van (plaatselijke) politieke rechten voor de niet-genaturaliseerde migranten (incl. EEG-migranten). De wettelijke beperking m.b.t. het wonen in bepaalde gemeenten (beperkt gemeentelijk inschrijvingsrecht) vormt de (wettelijke) uitzondering op de regel. Terecht kan R. Martens dan ook de jaren tachtig als het decennium van de zich inburgerende islamitische migranten noemen ⁴⁶.

Eind jaren tachtig kan men terug spreken van een soort van (tijdelijke) migratiegolf. Het betreft hier kandidaat politieke vluchtelingen (veelal met economische motieven), waarvan in 1990 37% afkomstig is uit Afrika en 30% uit Oost-Europa. Eveneens worden legaal, lassers en monteurs van Joegoslavische, Poolse en Hongaarse nationaliteit in de metaal-, chemie- en bouwsector tewerkgesteld. Hierbovenop komen sinds '91 de duizenden illegaal werkende Oost-Europese arbeid(sters)(ers). Ook de vele legaal tewerkgestelde Portugezen en Ieren kunnen tot deze migratiegolf gerekend worden. Zij werken meestal aan sociale dumping prijzen als gevolg van de gaten in de Europese sociale wetgevingen en zijn tewerkgesteld in de grote (bouw-)projecten in Brussel en Antwerpen (haven) ⁴⁷.

Eind jaren tachtig zullen weinig mensen nog aan andere categorieën migranten dan Turken en Marokkanen denken, wanneer er gesproken wordt over 'de migranten'. Om en bij de 80% doen dit effectief ⁴⁸. De vernauwing of de sociale constructie van de migrant tot islamitische migrant is dan gebeurd. Op welke basis en door welk mechanisme heeft dit plaatsgevonden?

De mobilisatie van zgn. traditioneel verworven (religieuze) Westerse waarden zal weerom aangewend worden om een symbolische waardevermindering van islamitische migranten na te streven. Het op katholiek traditionalisme gebaseerde antisemitisme van de jaren dertig kent in de jaren tachtig zijn tegenhanger in de vorm van de vermeende bedreiging van de "Westerse waarden" die uitgaat van de islam. Het islamitisch fundamentalisme wordt snel de belangrijkste bedreiging van de wereldvrede en -veiligheid ⁴⁹. Sinds de machtsovername van Khomeini in Iran en zijn doodvonnis tegen Rushdie bestaat de indruk van een wereldwijd oprukkende, zeer agressieve militante en fundamentalistische islam. Het ongebreidelde geweld, gaande van de westerse gijzelaars in Libanon, de aanslagen in Egypte en Algerije op westerlingen (toeristen) en Algerijnse intellectuelen vormen hiertoe het bewijs. Maar ook de 'hoofddoek-rel' in Frankrijk, de beschuldigingen van oververtegenwoordiging in criminele activiteiten, de zogenaamde massale bouw van islamitische gebedshuizen in het westen,..., verwekken de indruk van een islam die op het punt staat de gehele wereld te beheersen. Als bij toeval staan de door de westerse wereld 'benoemde' centrale waarden van de islam diametraal tegenover de heersende westerse (ideologische) waarden. De ideologische basiswaarden van de westerse cultuur (individuele vrijheid, scheiding van kerk en staat, emancipatie van de vrouw,...) zouden niet voorkomen in

⁴⁶ MARTENS, R., *Ibidem*, p. 18.

⁴⁷ MARTENS, R., *Ibidem*, p. 19-20.

⁴⁸ BILLIET, J., CARTON, A., HUYS, R., *Onbekend of onbemind? Een sociologisch onderzoek naar de houding van de Belgen tegenover migranten*, SOI, Leuven, 1990, p. 52.

⁴⁹ Cfr. GRESH, A., *Quand l'islamisme menace le monde...*, in *Le Monde Diplomatique*, December 1993, p. 9.

de islamcultuur volgens deze westerse lezing. Dit zou dan wijzen op een hoger ontwikkelingsstadium van de Westerse cultuur t.o.v. de islamcultuur. Hieruit zou volgen dat minimaal beide culturen niet mogen gemengd worden⁵⁰. Er wordt in dit denken geen aandacht besteed aan de verschillende stromingen die bestaan binnen de islamwereld. Daarenboven wordt verzuimd één en ander te kaderen in de problematiek van de internationale (ruil)verhoudingen en de Derde Wereld toestand waarin de meeste van deze islamvolkeren verkeren. En er wordt voorbij gegaan aan het feit dat geweld en terrorisme niet te verklaren zijn door godsdienst. Het geweld bestaat in alle regio's van de wereld: van Noord-Ierland, over Baskenland naar Peru en Mexico om maar even binnen de gekatoliseerde wereld te blijven. De verklaring ervoor dient gezocht te worden in sociaal-economische en politieke gegevens, zowel in de islam- als in de katholieke wereld. Naar voor geschoven wordt echter dat de islam als godsdienst en cultuur onverenigbaar is met 'onze' Westerse cultuur en dat maximaal een vorm van 'aparteit' aanvaardbaar is. Een *conditio sine qua non*, willen we niet overheerst worden (in de nabije toekomst) door de islamieten. Het feit dat de laatste legale migrantengolf bestaat uit islamitische migranten, geeft de mogelijkheid hen voor te stellen als een soort van vijfde colonne. De onbeholpen poging in 1992 tot de oprichting, door Vlaams Blok sympathisanten (leden?) van een Belgische (Vlaamse?) islamitische partij moest het idee van deze dreiging blijkbaar versterken. De eerste afbakening in het hertekenen van de sociale ruimte en de sociale constructie van de bedreigende migrant als zijnde islamiet is hiermee voldaan. De symbolische waarde van de Islam en zijn gelovigen wordt hiermee aangetast en verlaagd. Wel dient opgemerkt te worden dat de katholieke kerk als institutie in tegenstelling tot de jaren '30, op enkele geïsoleerde priesters uit de lagere clerus na, niet meewerkt aan de creatie van dit vijandig islambeeld.

Analoog met de jaren voorafgaand aan WO-II worden de jaren zeventig en tachtig gekenmerkt door snelle economische ontwikkelingen en een herstructurering van kapitaal en industrie. Vanaf '74 gaat dit samen met een economische crisis, blijkbaar slechts tijdelijk onderbroken in de periode '85-'90. Ook in deze periode ontstaat een economisch gefundeerde anti-(islamitische) migrantenhouding die eveneens fungeert als een vorm van sociaal economisch protest⁵¹.

Opvallend is dat er voorheen weinig protest of verzet was tegen deze 'nieuwkomers'. De voorwaarde hiervoor, zo merkt Deslé op⁵² was wel een zekere mate van discriminatie: het afsluiten van de 'betere' segmenten van de arbeidsmarkt; een voorkeursbehandeling van de nationale arbeiders op de arbeidsmarkt enz... "Op die manier was de aanwezigheid maar ook de discriminatie van vreemde arbeidskrachten een aanvankelijk zo goed als ongecontesteerd onderdeel van het sociaal compromis", dat aan de in het sociaal pakt vervatte nieuwe contradicties een oplossing bood door de institutionalisering van een categorie 'vreemde arbeidskrachten'⁵³. Van de 'vreemde arbeidskracht' werd (wordt) verwacht dat hij hier slechts tijdelijk is, dat hij niet vrij over zijn arbeidskracht kan beschikken (in

50 DESLÉ, E., De betekenis van (internationale) arbeidsmigraties en het racisme voor de ontwikkeling van de nationale welvaartsstaat, in DESLÉ, E. en MARTENS, A., *Gezichten van bedendaags racisme*, VUBpress,

51 SWYNGEDOUW, M., *Waar voor je Waarden. De opkomst van Vlaams Blok en Agalev in de jaren tachtig*, ISPO-schrift 1992/1, SOI, Leuven; SWYNGEDOUW, M., *L'essor d'Agalev et du Vlaams Blok*, Courrier

52 DESLÉ, E., *a.c.*, p. 248.

53 DESLÉ, E., *a.c.*, pp. 248 en 243.

eerste instantie gebonden aan bedrijf en bedrijfstak) en dat hij zijn arbeidsmarkt-mobiliteit richt in functie van de aanbiedingen van het gastland. Hij (mannelijk) is liefst alleenstaand en bezit geen politieke rechten. Door de boven beschreven mechanismen van inburgering en emancipatie in de jaren '80, samen met de opkomende economische crisis, wordt naast het reeds geciteerde verdwijnen van de mythe van de tijdelijkheid, de (islamitische) migrant een concurrent van de Vlaamse lagere sociale klasse. Eveneens wordt hij dit in sommige stadswijken op de handelsmarkt van de kleine Vlaamse middenstand. Terecht merkt Deslé op dat het extreem rechtse discours van het VB in verband met de migranten nauw aansluit bij de objectieve maatschappelijke positie die deze migranten tot voor kort werden geacht in te nemen. En dat de manifeste al dan niet legale vormen van discriminatie op basis van nationaliteit, die duidelijk een situatie van achterstelling creëerde, samen met opvallende culturele verschillen (kleding, uithuizige leefwijze,...), er toe hebben geleid dat er zich een zichtbare groep van 'niet-Europese islamitische migranten' vormde. Legale of niet-legale maatregelen van overheidswege (migrantenstop '74; Nols in Schaarbeek; de wet Gol van '84) en uitlatingen van politici van gevestigde partijen m.b.t. migranten versterkten het beeld van de islamitische migrant als een bedreiging voor het werk en de welvaart van vele (lage - en lage middenklasse) Vlamingen. In 1989 vinden 67% van de Waalse volwassenen en 57% van de Vlaamse volwassenen dat de migranten komen profiteren van de sociale zekerheid en meer dan 40% van de Vlamingen en 60% van de Walen vinden dat ze een gevaar zijn voor de tewerkstelling van de Belgen⁵⁴. Deze economische motivering van de bedreiging voor werk en welvaart zorgt ervoor dat de islamitische migrant als een aparte categorie van migranten kan worden gedefinieerd tegenover de rest van vreemdelingen. De doelstelling is erin gelegen voor hen de toegang tot bepaalde velden zeer moeilijk of onmogelijk te maken (bv. huisvesting).

Het uitblijven van gepaste sociale maatregelen om de gevolgen van de crisis vnl. voor de lagere sociale klasse effectief te bestrijden (m.n. de werkloosheid) evenals het ontbreken bij de traditionele partijen van een toekomstperspectief (utopie) voor deze groep, zorgt ervoor dat op individueel niveau bij de (potentiële) slachtoffers van de maatschappelijke uitsluiting de door het VB aangeboden vernauwing van het sociaal-economisch probleem tot de dreiging van de islamitische migrant gemakkelijk ingang vindt. Hierbij wordt de dreigende uitsluiting opgehangen aan zichtbare verschillen en dus afgebakend⁵⁵. Dat het overnemen van deze sociale constructie van de migrant tot islamiet zich vanaf de nationale verkiezingen van '87 vertaalt in stemgedrag voor het VB met doorbraken bij de gemeenteraadsverkiezingen van '88 en de daaropvolgende verkiezingen lijkt, naast de door Bourdieu aangegeven verklaring, verder gedeeltelijk verklaard te kunnen worden vanuit de economische conjunctuur. De heropleving van de economie die quasi niet ten goede komt van de slachtoffers van de voorgaande crisis, maakt aan deze groep duidelijk dat hun positie van verliezer geïnstitutionaliseerd dreigt te worden. Dat de doorbraak van het VNV in '36 plaatsvond midden in de economische heropleving na de devaluatie van '35 lijkt in hetzelfde kader geplaatst te moeten worden. De tweede afbakening in de herteekening van de sociale ruimte en dus de sociale constructie van de bedreigende migrant als zijnde islamiet is hiermee voldaan. De definiëring van de Islamitische migrant als een sociaal-economische concurrent die een nefaste invloed heeft op

⁵⁴ BILLIET, J., CARTON, A., HUYS, J., o.c., 1990, p. 100 - 101.

⁵⁵ SWYNGEDOUW, M., o.c. (1992), pp. 30-32; SWYNGEDOUW, M., a.c. (1992a), pp. 13-15.

de positie van de (lagere en lagere middenklasse) Belgen, wordt aangewend in een poging om de emancipatie van de zogenaamde migranten op het sociaal-economisch veld te beperken. Doelstelling is om terug te keren tot de situatie van de jaren '60 en '70 toen het statuut van de 'gastarbeider' van die aard was dat de toegang tot het sociaal-economisch veld wettelijk en de facto beperkt was. Het parallelisme tussen de jaren dertig en tachtig wordt nog eens extra benadrukt door de gelijkaardige partijpropaganda die VNV en VB in dit verband gebruiken. De bokshandschoen van de VNV-campagne '36 en van de VB-campagne 91; de 'zelfverdediging' van beide campagnes; de slogan 'Antwerpen aan de Sinjoren' uit '38 en de slogan 'Eigen volk eerst' uit '85-91.

Evenals de anti-joodse beweging van de jaren dertig is de anti-migranten beweging in de jaren tachtig en negentig ook een volksnationalistische beweging. Een overal in Europa opkomend volksnationalisme, dat het (liberaal-burgerlijke) nationalisme op basis van de aan politieke en economische invloed verliezende natiestaat verdringt. Cultuurtheorieën en in minder mate rastheorieën zullen hier aangewend worden om de hertekening van de sociale ruimte te verrechtvaardigen. Tegenover het abstracte verlichtingsidee van de gelijkheid van alle burgers, stelt het VB het concrete al dan niet behoren tot de eigen (superieure) volksgroep (de bloedafstamming). Het etnische lidmaatschap dient aanleiding te geven tot bevoorrechte behandeling op alle domeinen van het maatschappelijk leven. In dit opzicht sluit het VB aan bij de traditie binnen het VNV die niet zo zeer beroep deed op rastheorieën om discriminaties te rechtvaardigen, maar wel op de culturele verschillen tussen de verschillende volkeren. Culturele verschillen die als onoverbrugbaar worden beschouwd en die als consequentie hebben dat de geviseerde etnische groep als onmogelijk assimileerbaar wordt beschouwd. Gezien er impliciet vanuit gegaan wordt dat de cultuur van het eigen volk superieur is aan deze van de migranten kan men in zekere zin spreken van een cultuurracisme. Het combineren van de 'traditionalistische' westerse waarden met een volksnationalistische ideologie vormt het derde luik in de hertekening van de sociale ruimte en de sociale constructie van de migrant als islamiet. Evenals in de jaren '30 streeft men een devaluatie van het cultureel kapitaal van de geviseerde groep na.

Gelijktijdig hiermee speelt het VB in op en stimuleert ze bepaalde waardenontwikkelingen bij vnl. de lagere sociale klassen. De culturele conservatieve en materialistische opvattingen die extreem-rechts aanhangt komen voor de oppervlakkige waarnemer - wat de meeste kiezers zijn - gedeeltelijk overeen met de waarden binnen de lagere sociale bevolkingsgroepen. Via deze schijnbaar overeenstemmende waarden poogt zij zich een electoraat te verwerven. Gekoppeld aan het migrantenvraagstuk en het politiek vluchtelingenprobleem wordt hierbij appel gedaan op openbare orde en veiligheid (bestrijding van criminaliteit, drugs,...), voorrang aan werkgelegenheid voor Belgen, terugkeer naar de oude vertrouwde waarden van toen het 'nog goed ging' (familie, gezin, anti-abortus...), kritiek op het 'verloofde' Belgisch politiek systeem dat de belastingen van de kleine man en kleine middenstand (verkiezingspropaganda van Hilven, W. in 1991) verspilt ten voordele van de grote bedrijven, Walen en andere vreemdelingen die Vlaams geld kosten (verkiezingspropaganda van Annemans, G. in 1991). Hierbij streeft het VB ernaar om steeds in een 'underdog-positie' te verkeren: de bende van de traditionele politieke partijen, die niet wil luisteren naar de 'werkelijke' politieke uitdrukking van het 'Vlaamse Volk'. De corporatistische staatsopvatting wordt echter uitdrukkelijk terzijde gelaten, omdat dit enerzijds teveel naar het verleden verwijst en anderzijds duidelijk haaks staat op de belangen en opvattingen van een deel van haar electoraat. Om zo breed mogelijk te recrutereren zorgt het

VB er voor, door middel van een strategische onderdefiniëring van een deel van haar politieke standpunten, dat de kiezer zijn eigen opvattingen kan projecteren als zijnde de standpunten van de partij. Dit komt zeer goed tot uiting in de waardenoriëntaties die de Vlaamse kiezers aanduiden voor het VB. Geplaatst voor de keuzes tussen openbare orde versus vrije meningsuiting, tussen recht op veiligheid versus recht op vrije meningsuiting, duidt een significante minderheid steeds één van beide extreme posities aan als zijnde de VB-oriëntatie⁵⁶. Door op deze wijze te handelen poogt het VB de indruk te verwekken van een homologie van positie tussen de partij in het politieke veld en haar kiezers in het sociaal-economische veld. De partij die verdrukt wordt door de traditionele partijen, de "zwijgende meerderheid" van kiezers die verdrukt wordt in het sociale veld door machtige lobbies, linksen en kapitalisten.

Het hertekenen van de sociale ruimte door middel van de sociale constructie van de migrant als zijnde islamiet gebeurt niet alleen in Vlaanderen. Het grijpt plaats binnen een Europees kader, waarbij Frankrijk en meer bepaald het Front National van Le Pen voor het VB het grote voorbeeld is. Het succes dat Le Pen vanaf het eind van de jaren zeventig, begin jaren tachtig in Frankrijk boekt met de koppeling van een anti-migranten standpunt (vnl. islamitische Algerijnen) aan een volks-nationalisme heeft een voorbeeldfunctie naar Vlaanderen toe. De quasi copy die het VB-70-punten programma ter oplossing van het 'vreemdelingen-vraagstuk' (1992) vormt van Le Pens analoge plan voor Frankrijk (1991) spreekt in dit verband boekdelen. Het Belgisch Franstalig Front National wendt sinds 1991 de beproefde strategie aan om zich electoraal te vestigen. Gezien de uitslagen van de verkiezingen in '91 en '94 blijktbaar met succes. Dat een hertekening van de sociale ruimte d.m.v. de creatie van een bedreigende migrantenpopulatie niet noodzakelijk vertaald wordt in electoraal succes duiden landen als G.B en in mindere mate Nederland en Duitsland aan. Specifieke (politieke) omstandigheden zorgen ervoor dat dit (nog) niet gebeurt.

Besluit

De vraag naar continuïteit, herhaling of wijziging van maatschappelijke processen in historische perspectief is steeds controversieel geweest. Om de particulariteit van specifieke historische situaties en voorvallen te overstijgen is het noodzakelijk om over een theoretisch kader te beschikken. De theorie van Bourdieu met betrekking tot het hertekenen van de sociale ruimte en het ontstaan van groepen lijkt ons hiertoe geschikt. We hopen aangetoond te hebben dat de problematisering van de islamitische migranten niet uit de lucht is komen vallen. Het VB bouwt hier voort op een constante die sinds WO-II in onze samenleving aanwezig is. Vanuit de theorie van Bourdieu hebben we de sociale constructiemechanismen geanalyseerd die zowel in de jaren '30 als '80 een categorie van 'bedreigende migranten' geproduceerd hebben, respectievelijk de migrant-jood en de migrant-islamiet. In beide gevallen doet sociale categorisering beroep op strategieën om het symbolisch, cultureel en economisch kapitaal van de geviseerde groep te reduceren of hun toegang ertoe te beperken. Wederkerende argumenten in het categoriseringsproces zijn de minderwaardige of de onaanvaardbare (religieuze) waarden, de nefaste sociaal-economische rol en de culturele of bio-

⁵⁶ SWYNGEDOUW, M., Nieuwe Breuklijnen in de Vlaamse Politiek?, in SWYNGEDOUW, M. e.a., *Kiezen is Verliezen, Onderzoek naar de politieke opvattingen van Vlamingen*, Acco, Leuven, 1993, pp 99 - 100.

logisch minderwaardigheid van de te categoriseren groep, gekaderd in een (extreme) volksnationalistische ideologie. Dat deze genoemde strategieën en argumenten niet beperkt zijn tot Vlaanderen is voor elke attente waarnemer duidelijk. Een gelijkaardig discours over de migranten en gelijkaardige definities van de situatie treffen we ook aan in de andere Europese landen ⁵⁷.

Historici manen aan tot voorzichtheid wanneer de huidige tijd wordt vergeleken met de jaren dertig. Ze hebben daarin overschot van gelijk. Nochtans kan alleen uit de studie van de verschillpunten en de overeenkomsten (soms) een beter begrip ontstaan van wat er nu gebeurt.

Bibliografie

BETZ, G.H., *Radical right-wing populism in Western Europe*, Macmillan, London, 1994, 226 p.

BIJTTEBIER, J., Butenaerts, P., Deschouwer, K., Elchardus, M., Gaus, H., Houttekier, D., Huyse, L., Neels, A., Swyngedouw, M., Vanderkindere, T., *24 november 1991. De betekenis van een verkiezingsuitslag*, Kritak, Leuven, 1992.

BILLIET, J., CARTON, A., HUYS, R., *Onbekend of onbemind? Een sociologisch onderzoek naar de houding van de Belgen tegenover migranten*, SOI, Leuven, 1990.

BILLIET, J., Subjectieve deprivatie, gevoeligheid voor het migrantenprobleem en potentieel stemgedrag van de Vlamingen voor 24 november 1991, *Bulletin 1992/42*, Centrum voor Dataverzameling en analyse, Leuven.

BILLIET, J., SWYNGEDOUW, M., CARTON, A., *Stemmen voor het Vlaams Blok of Rossem. De kiezer zelf aan het woord*, ISPO, Leuven, 1992.

BOURDIEU, P., *La Distinction, Critique Sociale du Jugement*, Les éditions de minuit, Paris, 1979, 670 p.

BOURDIEU, P., The social space and the genesis of groups, in *Social Science Information*, Sage, London, 24, 2, 1985, pp. 195 - 220

CAESTECKER, F., *Ongewenste gasten? Joodse migranten en vluchtelingen in de dertiger jaren*, VUBpress, 1993.

DESLE, E., De betekenis van (internationale) arbeidsmigraties en het racisme voor de ontwikkeling van de nationale welvaartsstaat, in DESLE, E. en MARTENS, A., *Gezichten van bedendaags racisme*, VUBpress, 1992, pp. 219-262.

DE WEVER, B., Rechts extremisme als ideologische achtergrond van de collaboratie van het Vlaamsch Nationaal Verbond tijdens de Tweede Wereldoorlog, in De SCHAMPHELEIRE H. en THANASSEKOS Y., *Extreem Rechts in West-Europa*, VUB-Press, 1991, pp. 161-166.

DE WEVER, B., *Vlag, groet en Leider. Geschiedenis van het Vlaams Nationalistisch Verbond 1933-1945*, doctoraat, 1992, R.U.G.

⁵⁷ Vgl voor wat Europa betreft BETZ, G.H., o.c., 1994; meer specifiek voor Oostenrijk vgl. WODAK, R., MATOUSCHEK, B., 'We are dealing with people whose origins one can clearly tell just by looking': critical discourse analysis and the study of neo-racism in contemporary Austria, in *Discourse & Society*, Sage, London, 1993, vol. 4 (2), pp. 225 - 248

DE WEVER, B., Het Vlaams-nationalisme tussen democratie en fascisme, in VAN DOORSLAER e.a., *Herfsttij van de 20ste eeuw. Extreem-rechts in Vlaanderen 1920-1990*, Kritak, 1992a, pp. 47-63.

DE WITTE, H., Waarom stemmen kiezers voor het Vlaams Blok? Enkele onderzoeksresultaten en bedenkingen, in *De Nieuwe Maand*, 1992/1, pp. 19-23.

GIJSELS, H., VANDER VELPEN, J., *Het Vlaams Blok 1938-1988. Het verdriet van Vlaanderen*, EPO/halt, 1989.

HEYRMAN, P., De georganiseerde middenstand en de vreemdelingen tijdens het interbellum, in *Mededelingenblad Belgische vereniging voor nieuwste geschiedenis*, maart 1991, pp. 3-7.

KESTELOOT, C., DE DECKER, P., Territoria en migraties als geografische factoren van racisme, in DESLE, E. en MARTENS, A., *Gezichten van hedendaags racisme*, VUBpress, 1992, pp. 69-108.

LUYKX, Th., PLATEL, M., *Politieke geschiedenis van België*, deel 1 en 2, Kluwer, Antwerpen, 1985.

MARTENS, R., *Van Adamo tot Zamouri. Belgische migranten over Belgische migranten*, Kritak, Leuven, 1991.

SAERENS, L., De houding van het Vlaams-nationalisme tegenover de joden tijdens de jaren dertig, in DE SCHAMPHELEIRE H. en TANASSEKOS Y., *Extreem Rechts in West-Europa*, VUB-Press, 1991, pp. 255-280.

SAERENS, L., L'attitude du clergé catholique Belge à l'égard du judaïsme (1918 - 1940) in VAN DOORSLAER, R., (ed), *Les Juifs de Belgique, De l'immigration au génocide, 1925 - 1945*, Centre de Recherches et d'études Historiques de la Seconde Guerre Mondiale, 1994, pp. 11 - 56

SARBIN, T., KITSUS, J., A Prologue to Constructing the Social, in SARBIN, T., KITSUS, J., (Eds), *Constructing the Social*, Sage, London, 1994

SISMONDO, S., Some Social Constructions, in *Social Studies of Science*, Sage, London, 1993, Vol. 23, pp. 515 - 553.

SWYNGEDOUW, M., 54.163 burgers. Een analyse van de verkiezingsuitslag in Antwerpen, in *Knack*, 26 oktober 1988.

SWYNGEDOUW, M., *De Keuze van de Kiezer*. Naar een verbetering van de schattingen van verschuivingen en partijvoorkeur bij opeenvolgende verkiezingen en peilingen, SOI-Leuven/BMG-Rotterdam, doctoraat, 1989.

SWYNGEDOUW, M., Het Vlaams Blok in Antwerpen. Een analyse van de verkiezingsuitslagen sinds 1985, in DE SCHAMPHELEIRE H. en THANASSEKOS Y., *Extreem Rechts in West-Europa*, VUB-Press, 1991, pp. 93-114.

SWYNGEDOUW, M., *Waar voor je Waarden. De opkomst van Vlaams Blok en Agalev in de jaren tachtig*, ISPO-schrift 1992/1, SOI, Leuven.

SWYNGEDOUW, M., L'essor d'Agalev et du Vlaams Blok, *Courrier Hebdomadaire*, CRISP, 1992a, N° 1362.

SWYNGEDOUW, M., Nieuwe waardenoriëntaties in de Vlaamse politiek, in DESLE, E. en MARTENS, A., *Gezichten van hedendaags racisme*, VUBpress, 1992b, pp. 161-187.

SWYNGEDOUW, M., Het Vlaams Blok 1980-1991: opkomst, groei en doorbraak, in VAN DOORSLAER e.a., *Herfsttij van de 20ste eeuw. Extreem-rechts in Vlaanderen 1920-1990*, Kritak, 1992c, pp. 83-104.

VAN DOORSLAER, R., *Tussen de kaftan en de ster van Zion*. De joodse immigratie in België voor de Tweede Wereldoorlog, OSGV-lerarenopleiding, Universiteit Gent, 1991.

VAN DOORSLAER, R., (ed), *Les Juifs de Belgique*, De l'immigration au génocide, 1925 - 1945, Centre de Recherches et d'études Historiques de la Seconde Guerre Mondiale, 1994, 246 p.

VERKUYTEN, M., DE JONG, W., MASSON, C., *The Construction of Ethnic Categories: Discourses of ethnicity in the Netherlands*, Workingpaper, Department of General Social Sciences, University of Utrecht, 1994.

VERLINDEN, P., Morfologie van extreem rechts binnen het Vlaams Nationalisme, in DE SCHAMPHELEIRE H. en THANASSEKOS Y., *Extreem Rechts in West-Europa*, VUB-Press, 1991, pp. 235-245.

WETHERELL, M., POTTER, J., *Mapping the Language of Racism: Discourse and the Legitimation of Exploitation*, 1992, Harvester Wheatsheaf, New York.

WODAK, R., MATOUSCHEK, B., 'We are dealing with people whose origins one can clearly tell just by looking': critical discourse analysis and the study of neo-racism in contemporary Austria, in *Discourse & Society*, Sage, London, 1993, vol. 4(2), pp. 225 - 248

Summary: Redrawing the Social Space.

A Casestudy of the Construction of the Threatening Immigrant in Flanders (Belgium) 1930 / 1980.

This article exposes comparable social mechanisms that have generated the social construction of threatening immigrants in Europe in the thirties and in the eighties. The analysis is building on Bourdieu's theory of the construction of social space and the genesis of social groups. This semiotic-praxiological approach is used to explain why the specific historical and socio-economical conditions in the thirties and eighties have lead to the construction of Jews and Muslims as threatening immigrants. Our discussion focuses on the exemplary case of the 'migrant problem' in historical and actual political discourse in Flanders (Belgium). Where at the end of the thirties the notion 'immigrant' referred exclusively to Jews, in the eighties it is used for Turkish and Moroccan 'guest-workers'. In spite of the specific historical and social situation of Jewish and Muslim immigrants parallel social mechanisms and discourses emerge in the redrawing of the social space by creating 'threatening' immigrants/strangers. These mechanisms are a religious anti-Judaism/anti-Islamism, rapid social economic change fueling an economical argumented anti-Jew / anti-muslim and (cultural) racism legitimized by an internationally disseminated ethno-nationalism.